

SERMAYENİN MARJİNAL ÜRÜN DEĞERİ, FAİZ ORANI VE KAR ORANI

Doç. Dr. Kemal Çakman(*)

Her birinci sınıf iktisat talebesine vurgulandığı üzere, kapital deyince akla fizik kapital gelmelidir; ve bu, para ve para-benzeri enstrümanlar ile (yani likit kapital ile) karıştırılmamalıdır. Ama daha sonra, örneğin büyüme dersinde $Q=f(K, L)$ türü bir üretim fonksiyonu yazdıktan sonra, (buradaki K 'nin fizik kapital olması iktiza etmekteyken) faktörlere marjinal ürünlerinin değerleri ödendiği varsayımı yapılır ve f_K 'nin değeri faiz oranı (r) olarak ve sermayenin payı da rK/Q olarak yorumlanır. Bu noktada, iktisada giriş dersini iyi anımsayan uyanık bir öğrencinin, üretim fonksiyonundaki K 'nin likit değil fizik kapital olduğunu ve dolayısıyla nasıl olup da sermayenin marjinal ürününün değerini faiz-oranı olarak yorumladığımızı sorması (hele Türkiye'deki ezberci eğitim geleneği çerçevesinde) pek olası değildir. ama diyelim ki sordu. Hemen hoca cevabı yapıştırır: "Efendim, *cet.par.*, uzun vadede (ve de piyasalarda tam rekabet gibi varsayımlar altında) yapılan-son-yatırımın (ΔK 'nin) marjinal ürününün değeri 'faiz oranı'na eşitleninceye kadar sermaye stokunun arttırılacağı ve o noktadan sonra sermaye stokuna ekleme yapılmayacağı gösterilebilir." Ve öğrenci susar.

Ama sorun baki kalır.

Çünkü, bir kere, "*cet. par.*, uzun vadede, ekonomik ajanların tam ve kusursuz bilgiye sahip olması" ve de piyasalarda "tam rekabet" gibi gerçeğe aykırı varsayımlar altında neoklasik iktisat kuramının bunu gösterebiliyor olmasının gerçekten aydınlatıcı bir işlevi var mıdır, bu kuşkuludur. Gerçi Milton Friedman'ın da belirttiği üzere, "gerçeğe aykırı varsayım", kuramcının, fazlasıyla karmaşık "gerçek" dünyayı basitleştirerek anlaşılır bir şekle sokma amacını güden faaliyeti (yani teori ve model üretme faaliyeti) için vazgeçemeyeceği ve kullanmak zorunda olduğu araçlardan biridir. Nitekim, örneğin, Newton'yan bir fizikçinin, cisimlerin "serbest düşüş"lerini tanımlayan bir model kurarken "hava direnci yoktur" gibi "gerçeğe aykırı" bir varsayım yapması doğaldır; ve yapılmış olan gerçeğe aykırı bu varsayım, $s=1/2gt^2$ şeklindeki matematiksel fonksiyonun tahmin amacıyla kullanılabilir olmasını ve iyi neticeler vermesini engellemez. Engellemez ama söz konusu cisim bir demir bilyaysa,

(*) Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

veya hatta serbest düşüşte bulunan bir insan vücuduysa... Peki ya söz konusu cisim paraşütle atlayan bir adam veya hava-sörfü yapan bir adamsa? Demek ki bazı durumlarda modelin tahmin gücünü (*predictability'sini*) etkilemeyen bir "gerçeğe-aykırı-varsayım", başka bir bağlamda abuk-sabuk ve işe yaramaz neticeler verebilir. Herşey, yapılmış bulunan "gerçeğe aykırı varsayım"ın, netice'yi etkileyip etkilemeyeceği türden bir bağlam'ın varlığına ve niteleşine bağlıdır.

Faiz oranı ve fizik sermayenin marjinal-getirisi bağlamlarında, biri demir bilya diğeri ise hava-sörfü yapan adam misali bir durum mevcuttur. Teşbihte hata olduğunu da sanmıyorum. Çünkü, faiz-oranı, likit sermayenin getirisi olarak salt para piyasalarında belirlenir, ve fizik-sermayenin getirisi olan değişkene kıyasla risk, efor ve stress gibi *disutility*'lerin varolmadığı bir bağlam ve ortamda elde edilir. Dolayısıyla son yatırımın getirisi faiz oranına eşitleninceye kadar fizik sermaye stokunun arttırılmaya devam edileceği savı, daha bu noktada şaibeli bir duruma düşmektedir. Madem fizik sermayenin satın alımı, üretim sürecine sokulmak ve diğer üretim faktörleri ile birleştirilmek üzere organize edilmesi ve sonra da manejmanı, risk (R), efor (E) ve de hatta "ülser yaratıcı türden birçok stress" (S) gerektirmektedir, öyleyse bunlar fizik sermaye yatırımının sadece fırsat maliyeti olarak addedilmesi gereken "faiz oranı"na eklenmeli; ve yapılacak son yatırımın getirisininin, faiz oranına değil, faiz oranı **artı** yukarıda işaret edilen *disutility*'leri karşılayacak bir miktara eşitleninceye kadar sermaye stokuna eklemenin devam edeceği söylenmelidir. Fakat öyleyse, fizik sermayenin marjinal getirisi, (bir paragraf önce eleştirdiğimiz küme "gerçeğe aykırı varsayım" yapılsa bile) faiz oranına değil, $r+E+R+S$ değerine düşünceye kadar devam edecektir. Tabii burada fizik sermaye yatırımı yapan ekonomik ajanların, (sırasıyla) efor, risk ve "ülser yaratan türden stress"leri "*utility*" değil normal bir insan gibi "*disutility*" olarak algıladıkları varsayımını yapıyorum. Bu varsayımın neticeyi etkileyecek kadar gerçeklere aykırı olup olmadığını da sual edebilecek kişiler bittabi çıkabilir: Denilebilir ki; "Belki yatırımcılar, risk ve efordan ve hatta risk heyecanının getirebileceği veya organizasyon, menajman ve üretim süreçleri sırasında karşılaşılacak aksiliklerin neden olduğu ülser yaratan-tür-stresslerden "hoşlanıyorlardır" --ki o takdirde sermayenin marjinal getirisi faiz oranının altına düşünceye kadar bile sermaye stokuna eklemeler yapılmaya devam edilebilir. Fakat, hırs denilen psiko-mental dinamiğin varlığından ve gücünden bihaber olmamakla beraber, bu son cümleyi ben şahsen mizah kabul ediyorum.

Bu psikolojik şerhi düştükten sonra fizik kapitalin getirisi *versus* likit kapitalin getirisi konusunda bazı salt iktisadi noktalara değinmek istiyorum:

$Q = f(K, L)$ şeklinde yazılmış basit bir neoklasik üretim fonksiyonunda K tabirinin "likit kapitali" değil, bir iktisatçının normal olarak yorumlayacağı üzere **fizik** kapitali simgelediğini vurgular anın gereği yoktur sanırım. Şimdi: Milli Gelir İstatistiklerinde bölüşüm ile ilgili dizilere bir göz attığımızda, bu işlenmiş dizilerin (Resmi ABD istatistiklerinde) başlıca dört ana guruba ayrıldıklarını gözlüyoruz: (1) Maaş ve Ücretler, (2) Karlar, (3) Net Faiz ve (4) Rant. Aşağıdaki Tablo I, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Milli Gelirin ABD'de bu dört ana kategori arasında nasıl bölüşüldüğüne dair bir fikir vermektedir.

Tablodan da görüldüğü üzere, "Ücret ve maaşlar"dan sonra milli gelir'in en büyük kategorisi "karlar"dır. Net faiz ve rant (bunlardan ilki Reagonomics neticesinde önemli artışlar göstermesine rağmen) ücret ve kar gelirlerine kıyasla görece küçük kalmaktadır. Şimdi: Üretim fonksiyonu $Q = f(K, L)$ şeklinde basitleştirerek yazıldığında, $f_K \cdot K$ 'nin (bir soyutlama olarak) "ücret fonu dışında her tür sermayeye ödenen pay" olarak yorumlanması mümkündür. Çünkü en genel soyutlama düzeyinde, fizik kapitalin yanısıra hem "likit kapital", hem de "üzerinden rant geliri elde edilebilen her tür gayrimenkul", "sermaye" kavramı içinde düşünülebilir. Eğer soyut kuramın kategorileriyle gerçek dünyadan elde edilen istatistiki kategoriler arasında bir "eş"lik aramak icab ederse, $f_K \cdot K/Q$ "ücret-fonunun dışında kalan ve dolayısıyla, en geniş tanımıyla sermayeye ödenen pay" olduğuna göre, $f_K = r$ dendiği zaman rK/Q 'nun $(\Pi + R + F)/Q$ 'ya eşit olduğu *ipso facto* ve zorunlu olarak ima edilmiş olur. Oysa bu son eşitliğin illa ki tutacağı söylenemez. Öyleyse yarattığı pedogojik kolaylık nedeniyle üretim fonksiyonuna sadece iki faktör koymak gerekiyorsa, (f_K terimi tanımı gereği fizik kapitalin marjinal getirisi olduğuna göre) $f_K K/Q$ terimini Π/Q şeklinde yorumlamak gerekir. Böylece kapitalin üretimden aldığı pay, $f_K K/Q = (\Pi/K)K/Q = \Pi/Q$ olur. Bu da tanımsal bir özdeşlik olarak kendi kendini doğrular. Bu özdeşliğe $f_K = r$ şeklinde faiz oranını ithal etmenin (neoklasikler ne derse desin) açık ve rahatlıkla savunulabilir bir yanı yoktur.

TABLO 1

**ABD'de Faiz, Rant, Kar ve Emekçi Gelirlerinin
Milli Gelir İçindeki Payı: 1960-79**

<u>Yıllar</u>	<u>Net Faiz/ MG*</u>	<u>Rant/ MG*</u>	<u>II/ MG*</u>	<u>W/ MG*</u>
1960'lı yıllar ortalaması	3.55	3.36	13.49	79.60
1970'li yıllar ortalaması	6.19	2.03	9.74	82.04

Kaynak: Council of Economic Advisers (1980). Statistical Annex Table B19.

NOTLAR:

MG*: Faiz, Rant, Kar ve Ücretlerin Proprietors Income(#) içindeki paylarının ekonomi genelindeki payların aynı olduğunu varsaymak istemediğimiz için, MG'den Proprietors Income'ı çıkartarak bulduğumuz diziye payda olarak kullandık. (Proprietors Gelirlerinin MG'ye oranı yaklaşık % 8-9 dolayındadır.)

W: Ücret ve Maaşlar+işçi emekli ve hastalık sigorta fonlarına işverenlerin ödedikleri fonlar+kıdem tazminatları v.b.

II: Amortisman ve Envanter Değerlendirme Düzeltmeleri (ADD ve EDD) uygulanmış kurumlar vergisi öncesi net kârlar. (Proprietors Gelirlerinin ne kadarı "kâr" ne kadarı ücret sayılır bu konuda data yoktur.

(#) Proprietor's Income: Şirketleşmemiş şahıs ve aile işletmelerinin gelirleri. Bunlar iş yerlerinde kendilerini ve aile efradını çalıştırdıkları için zımnî ücret gelirine; bir miktar parayı girdi ve stoklara bağladıkları için zımnî faiz gelirine; ve sahip oldukları bazı dükkan ofis ve arazileri kendileri kullandıkları için zımnî rant gelirini sahiptirler. Bu üç zımnî gelirin toplamı, proprietor'ların toplam fırsat maliyetini verir: Proprietor gelirlerinden bunlar çıkarıldığında elde edilen rakam "kâr" addedilebilir. Proprietors gelirlerindeki bu dört faktörün paylarını güvenilirlikten yoksun bir şekilde hesap etmek yerine, MG* dizisini payda olarak kullandık.. Eğer faiz, rant, kâr ve ücretlerin Proprietors Income içindeki paylarının, bu dört faktörün ekonomi genelindeki paylarına eşit olduğunu varsayımı yapılırsa, yukarıdaki rakamlar faktör gelirlerinin Milli Gelirdeki payı şeklinde okunabilir.

Bu bağlamda, neoklasiklerin “kar”ı, “normal-üstü-kar” (*excess profits*) şeklinde yorumladıklarını anımsayarak akılları karıştırmamak gerekir. Neoklasikler, fizik ve likit kapital arasındaki farkı yok varsaymışçasına, faiz oranını sermayenin getirisi olarak kabul etmişler; faiz oranının üstünde oluşan kâr-oranı’na “*excess profit*” etiketini yapıştırıp sislendirici (mistifike edici) bir kavram ortaya atmışlardır. (Neden “*excess*”? Yani neden “fazla” veya “aşırı”?) Neoklasik kuramda tanımlara atılan bu meta-ekonomik “burgular”, ekonomik olgulara açık seçik bir bakışı ve analizi engelleyici niteliktedir: Daha pedogojik tanımlar ve yorumlar yapılabilir. Şöyle ki:

(1) rK fizik kapitalin getirisi değil, olsa olsa onun fırsat maliyetidir. Dolayısıyla f_K 'yı (yani sermayenin marjinal ürününün değerini) faiz oranı olarak yorumlamak yanıltıcıdır. Başka bir deyimle, biz, kârları $\Pi=f_K \cdot K$ olarak yazmayı önerirken, $\Pi > rK$ olduğunu düşünüyor; rK 'yı fizik kapitalin fırsat maliyeti olarak kabul ediyor ve $\Pi - rk >> 0$ olduğunu savlıyoruz. Bu tür bir yaklaşım neoklasik bir tanım ve yorumları bu bağlamda yadsımaktadır. Çünkü neoklasikler $\Pi - rk$ 'a normal üstü kâr etiketini yapıştırıp, uzun vadede ve tam rekabet koşullarında “normal üstü kârlar” ın sınırlanacağını öne sürerler. Bunun imlemi ise şudur:

$(\Pi/K - r=0) \rightarrow (\Pi/K \rightarrow \Delta\Pi/\Delta K=r)$. Yani, neoklasiklere göre, ortalama kâr oranı uzun vadede ve tam rekabet koşullarında marjinal kâr oranına yaklaşır ki bu son terim, üretim fonksiyonu $Q=f(K, L)$ şeklinde yazılırsa, $\partial Q/\partial K$ 'a eşittir ve bu da faiz oranına eşittir.

(2) Faktörlere marjinal ürünlerinin değerinin ödendiği varsayımı yapılıncaya, neoklasik teoriye göre, $\Delta Q/\Delta K$ faiz oranına eşit olur. Başka bir deyimle sermayenin marjinal ürününün değeri faiz oranına eşit varsayılır. Mantıkları şudur: $f_K > r$ olduğu takdirde “normal üstü kârlar” söz konusudur; ve tam rekabet koşullarında, *cet.par.*, bu durumda o sektördeki kapital stokuna eklemeler yapılır. Bu ise *cet.par.*, f_K 'yı düşürür... ta ki $f_K=r$ olur ve o noktada o sektöre yatırım akışı durur. Tam rekabet ve *cet.par.*, varsayımlarının gerçeği önemli ölçüde saptırıp saptırmadığı bir yana, burada gizli (örtük) bir varsayım daha vardır: Bu neoklasik argümanın tutması için içerilmiş teknolojik gelişme diye bir şeyin varolmadığını farzetmek zorunludur. Çünkü uzun vade, tam rekabet ve *cet.par.*, varsayımları altında bile $f_K > r$ durumunun başlattığı dinamik, eğer içerilmiş teknolojik gelişim var ise, $f_K=r$ ile sonuçlanamayacaktır. Çünkü bu durumda sermaye stokuna yapılan ek yatırımlar, içerilmiş teknoloji ihtiva ettikleri derecede üretim fonksiyonunu yukarı

doğru kaydıracaklardır. Dolayısıyla cet.par., sermaye stokuna yapılan eklemeler nedeniyle **düşme** eğilimi gösteren f_K , aynı süreç içinde, içerilmiş teknolojik gelişimin üretim fonksiyonunu yukarı kaydırması nedeniyle **artma** eğilimi gösterecektir; **ve belki bu ikinci etki birincisini telafi edecek ve hatta aşacaktır...** ki bu durumda başlangıçta $f_K > r$ varlığını koruyacak ve hatta büyüyecektir. Dolayısıyla, f_K 'nin r 'den büyük olduğunu kabul etmek daha gerçekçi ve sağlıklı olur kanısındayız. Öyleyse, $Q=f(K,L)$ gibi sadece iki faktörlü bir üretim fonksiyonu için, f_K faiz oranı olarak değil de marjinal kâr oranı olarak yorumlanırsa, ve de "marjinal kâr" fizik sermaye yatırımının fırsat maliyeti olan rK **artı** neoklasiklerin "excess profits" dedikleri mikyas olarak tanımlanırsa, bizce daha pedagojik olur.(1) .

Bu bağlamda neoklasik kuram, (özellikle neyin ne olduğu iyice vurgulanmadığı takdirde) öğrencilerin zihnini buğulandırmak ve mistife etmekten öte pek bir işlev görmemektedir. Örneğin, "profit" (kâr) terimini "reel faiz oranının üstündeki kâr oranı" (yani "normal-üstü-kâr") olarak bellemiş olan öğrenci, milli gelirin bölüşüm istatistiklerine baktığında, aşağıda Tablo 2'de verilen rakamlar gibi rakamları bu tanımla nasıl bağdaştıracaktır? Görülüyor ki, "neoklasik kuramdaki" kâr tanımı yanıltıcı bir niteliğe sahiptir: Kârlara "excess profit" şeklinde değil de, "**fiziki kapitalin getirisi**" olarak bakmalı; $Q=f(K,L)$ şeklinde basitleştirilmiş bir üretim fonksiyonuna dayanarak üretilen $f_K \cdot K$ terimi rK olarak değil, olduğu gibi, $\Pi=(\Pi/K)K$ olarak yorumlanmalıdır. Bu durumda sermayenin payı $\Pi/Q=\pi(K/Q)$ olarak yazılabilir -ki burada π ortalama kâr oranından başka bir şey değildir.(2)

(1) Daha karmaşık bir üretim fonksiyonu için ise, $\Delta\Pi=[(f_K \cdot \Delta K)P_Q - \Delta TC]$ şeklinde düşünülebilir. Böyle yazılınca marjinal kâr oranı, $(f_K P_Q - \Delta TC / I)$ ifadesine eşit olur. (Burada $I=$ Yatırım). Aslında iki faktörlü üretim fonksiyonu gerçeği fazlasıyla basitleştirmektedir: f_K 'nin tümü "fizik sermaye yatırımının getirisi" olarak görünmektedir: Oysa gerçek dünyada fizik sermaye stokuna yapılan bir eklemeden elde edilen ürünün ancak bir kısmı "ek kâr" olarak tecelli eder. Çünkü bu durumda Toplam Maliyet'e bir ekleme de söz konusudur. Üretim fonksiyonu iki faktörlü yazılıp, L sabit tutulunca, ipso facto, $TC=0$ olmaktadır...ki bu da vulgarizasyondur.

(2) Ortalama kâr oranının sabit kaldığı dönemlerde marjinal kâr oranı ortalamaya eşittir. Bu gibi durumlarda (örneğin ABD 1948-1968) π , ortalama kâr oranına eşit kabul edilebilir.

TABLO 2

ABD' de Tarım ve Finans Sektörü Dışındaki Şirketlerin Net Yurt İçi Şirket Hasılası İçinde ,Ücret ve Maaşların, Net Faizin, Vergi Öncesi ve Vergi Sonrası Kârların Payı: 1960-1979

Yıllar -	wL/ NYŞH	r/ NYŞH	Π_1 / NYŞH	TT/ NYŞH	Π_3 / NYŞH
1960'lar ortalaması	70.38	1.82	27.71	18.73	8.97
1970'ler ortalaması	73.61	3.40	22.99	17.38	5.60
1980'ler ortalaması	75.54	3.99	20.45	15.04	5.40

Kaynak: Bureau of Economic Analysis (in) Council of Economic Advisers, **Economic Report** (1980) ve (1987). Statistical Appendix, Table B11. (1980) ve B12 (1987)'deki verilerden tarafımızdan hesaplanmıştır.

NOTLAR:

NYŞH: Net Yurtiçi Şirket Hasılası

wL: Toplam Ücret ve Maaşlar. w'un açıklanmalı tanımı için Tablo 1'in dibindeki nota bakınız.

Π_1 : Dolaylı Şirket Vergileri + Kurumlar Vergisi öncesi Net Şirket Kârları.

TT: Dolaylı Şirket Vergileri + Kurumlar Vergisi= Toplam Vergiler

Π_3 : Dolaylı Şirket Vergileri ve Kurumlar Vergisi Sonrası Net Kar:
 $\Pi_1 - TT$

Π rakkamları, burada ADD ve EDD uygulanmış dizilerden alınmıştır.

Bu, hem fizik sermaye yatırımlarının fırsat maliyeti olarak rK 'yı hem de neoklasiklerin excess profit dedikleri ve hiç te önemsiz olmayan makyası birarada ifade eder: Çünkü $rK + (\Pi - rK) = \Pi$ 'dir. Neoklasiklerin ekonomik jargona maalesef yerleşmiş uygunsuz terim kullanımları, "kâr"ların ârazi bir şey olduğu ve de bölüşümde "faiz" gelirlerine kıyasla ufak bir meblağ tutacağı izlenimini yaratması açısından da sakıncalıdır. Oysa gerçek dünyanın ürettiği rakamlar tersini gösterir: Tablo 1'in örneklelediği üzere, "Net Faiz" kalemi, Milli Gelir Bölüşümü istatistiklerinde, "Kârlar" kalemine kıyasla ufaktır.

Kaldı ki, Tablo 1'de verilen rakamlar devlet sektörünü, vergileri ve yeniden dağıtım sürecini de içerdiği için, (yani kârların milli gelirdeki vergi sonrası payını verdiği için) fizik üretim ilişkisi içinde, milli gelirin vergi öncesi cinsinden üretim faktörleri arasında nasıl dağıtıldığını göstermemektedir. Kârların Net Milli Hasıla içinde vergi öncesi payının Tablo 1'de verilenin bir hayli üstünde olacağı tahmin edilebilir. Nitekim öyledir de: Tablo 2, 1960'lı ve 70'li yıllar ortalaması olarak ücret fonununun, Rant'ın, Net Faiz'in ve Kârların (tarım ve finans sektörü hariç) Net Yurt İçi Şirket Hasılsındaki vergi öncesi paylarını sunmaktadır.

Tablodan da açıkça görüldüğü üzere, vergi ve yeniden dağıtım süreçlerinden evvel oluşan bölüşümde (başka bir deyimle devletin vergi ve yeniden dağıtım fonksiyonları için içine karışmadan oluşmuş bulunan bölüşümde) ücret fonu haricinde kalan Net Yurt İçi Şirket Hasılsının, (1960'lar ortalaması cinsinden) % 93'ü kârlar, % 6.5'i net faiz olarak tecelli etmiştir. Aynı oranlar, 1970'ler ortalaması cinsinden, sırasıyla % 87 ve % 13 ve 1980'ler ortalaması cinsinden de % 84 ve % 16 olarak bulunmuşlardır.

Kuramın basitleştirici özelliği gereği f_k 'yı illâ ki gerçek dünyadaki kategorilerinden birinin yansıması olarak görmek icap ederse, bunun, gerek teorik, gerek pratik nedenlerle r değil Π/K cinsinden ortalama kâr oranı olarak yorumlanması gereğine yukarıda değinmiştik. Teorik açıdan, üretim fonksiyonundaki K 'nın fizik kapital olması nedeniyle, para piyasasında borç verilebilir fonların arz ve talebi ile olduğu kadar hükümetin politik nedenlerle merkez bankaları eliyle faiz oranlarına doğrudan müdahalesi ve merkez bankası iskonto oranlarını manipule etmesi gibi birçok quasi-ekonomik etmenlerle de belirlenen faiz oranı'nın, fizik kapitalin marjinal getirisine eşit olamayacağını; olsa olsa fizik kapitalin marjinal getirisinden küçük olması gerektiğini düşünüyoruz.

Nitekim, Π/K değerinin, yani fizik kapitalin ortalama getirisi-nin, faiz oranından (diyelim ki bir yıl vadeli tasarruf mevduatına ödenen faiz oranından) önemli ölçüde yüksek olması, kuramsal olarak apriori beklendiği gibi, istatistiki olarak da tevsik edilmiştir

denebilir. ABD'de sermaye hasıla oranının, brüt iki civarında (aynı oranın, hasıla, katma-değer cinsinden hesaplandığında 5-6 civarında) olduğu düşünülürse, vergi öncesi ortalama kâr oranının (Π/K cinsinden) 1960'lar için % 13, 1970'ler ortalaması olarak yaklaşık % 10 olduğu çıkarsanacaktır. (Tablo 2'de verilen Π/Q değerlerini Π/K 'e tahvil ederken sermaye-hasıla-oranı olarak, elbette, hasılayı katma-değer olarak değil de brüt olarak veren oran kullanılacaktır.) **Tüm-vergiler-sonrası** kârların sermaye stokunun değerine oranı cinsinden ise, bu oranlar, 1960'lar, 70'ler ve 80'ler ortalamaları cinsinden, sırasıyla % 4.5, % 2.8 ve % 2.7 olarak hesaplanabilir. Bu demektir ki, ortalama kâr oranı, **Moody** Katoloğunda Aaa kategorisine giren (en güçlü, en güvenilir şirketlerin) çıkardıkları tahvillerin yıllık reel faiz oranından, 1960'larda 1.25 kat, *prime-rate*'ten ise yaklaşık 1.15 kat büyük olarak seyretmiştir.⁽³⁾ Aynı katsayılar 1970'ler için, kabaca bir hespla, 3.3 ve 3.8 olarak bulunmuştur.

Bu hesaplamada, vergi sonrası değil de vergi-öncesi kâr oranları kullanıldığı takdirde, söz konusu katsayılar 1960'lar ortalaması cinsinden 3.6 ve 2.8; 1970'ler ortalaması cinsinden ise 12 ve 14 civarında bulunur.⁽⁴⁾

Ortalama kâr oranı ile reel faiz oranını karşılaştırmanın sakıncalı olduğu söylenebilir: Geleneksel kuramın bir eleştirisi olarak sunduğumuz savı desteklemek için ortalama kâr oranı'nın reel faiz oranının üstünde seyrettiğini belgelemek yetmez. Çünkü geleneksel yaklaşım, ortalama kâr oranının değil, marjinal kâr oranının, yani

(3) Bu hesaplamalarda kullandığım reel-faiz oranı rakamları şöyledir: "Moody Katoloğu Aaa etiketine sahip" şirketlerin yeni çıkardıkları tahvillere uyguladıkları yıllık reel faiz oranı ortalaması 1960'lar için 3.63, 1970'ler için 0.85; *prime-rate* ortalamaları ise bu dönemler için sırasıyla, 0.91 ve 0.72 olarak bulunmuştur. Bu dizilerin yıllık verileri, "moneter" değerler cinsinden, Council of Economic Advisers, **Economic Report** (1987), Statistical Appendix'ten alınmıştır. Moneter değerleri "reel"e tahvil için, adı geçen yayında verilen "Toptan Eşya Fiat Endeksi" kullanılmıştır. Bu verilerin dökümü için Çakman M.K. (1989) Op.cit., "EK: Tablolar, Tablo 4" e bakılabilir. **Moody Kataloğu:** ABD'de faaliyet gösteren hisseleri kamuya açık tüm anonim şirketlerin "güçlülüğünü ve itibarını" çeşitli ölçütlere dayanarak kategorize edip etiketleyen ve de ayrıca bu şirketlerin faaliyet alanları, yönetimleri, finansal durumları vs. hakkında bilgi veren tekmili 18 cilt ve 15 bin küsur sayfalık katalog.

(4) 1970'lerde ortalama kâr oranlarında önemlice düşüşe rağmen kâr oranı ile reel faiz oranı arasındaki farkın küçülmeyip artmasının nedeni şudur: Aynı dönemde enflasyon oranında büyük artışlar olmuştur. Bu arada moneter faiz oranları artmışsa da, bu artış oranı enflasyon oranının altında kaldığı için reel-faiz oranlarında önemlice düşüşler kaydedilmiştir.

sermaye stokuna yapılan son birim eklemeyen elde edilen getirinin, (reel) faiz oranına eşitleneceğini; ve dolayısıyla kuramsal bir genelleme olarak faiz oranının f_k 'ya eşit kabul edilebileceğini savlar. Sermaye stokuna yapılan son birim eklemeyen elde edilen getiri ise sermaye stokunun **ortalama** getirisinden bir hayli düşük olabilir. Dolayısıyla ortalama kâr oranı ile marjinal kâr oranı arasındaki ilişkiye bakmak gerekir. Burada "kâr" kelimesini, neoklasik teoride olduğu gibi "extra-ordiner" kâr (*excess profits*) anlamına değil de, fiziki sermaye stokunun işletilmesiyle elde edilen net getiri anlamına kullandığımızı bir kere daha vurgulamak isteriz. Dolayısıyla ortalama kâr oranının, "bir sektörde fiziki sermayenin getirisinin toplam sermaye stokunun değerine oranı"; marjinal kâr oranının ise, "yapılan son birim yatırımın (fiziki sermaye stokuna yapılan son birim eklemenin) getirisinin ΔK 'nın değerine oranı" olarak anlaşılması şerhini hemen düştükten sonra devam edelim.

ABD gibi gelişmiş bir piyasa ekonomisinde hızlı teknolojik gelişim nedeniyle, birçok sektörde marjinal kâr oranının ortalama kâr oranının üstünde olması mümkündür. Özellikle hızla gelişen ve teknolojik patlamaların söz konusu olduğu sektörlerde bu böyledir; ve nitekim bu tür sektörlerde ortalama kâr oranı yükselir. Fakat ortalamanın yükselmesi demek, marjinal'in ortalama'nın üstünde seyretmesi demektir.

ABD endüstri sektörünün tümüne bakılacak olursa, vergi-öncesi kâr oranlarında 1950-1968 arası görece bir stabilite gözlenmektedir. Başka bir deyimle 1950-1968 arasında ABD'de Toplam Vergi Öncesi Kârların, Sermaye Stokunun Değerine oranı yaklaşık sabittir. Bu demektir ki, bu dönem için ortalama kâr oranı ile marjinal kâr oranı birbirine yaklaşık eşit kalmıştır. Öyleyse 1950-1968 dönemi için burada ileri sürdüğümüz sava getirilebilecek eleştiri geçerli olamaz. Çünkü bu dönemde $\Pi/K = \Delta\Pi/\Delta K$ olarak bulunmuştur; ve de **bu durumda**, $\Delta\Pi/\Delta K$ olarak yorumlanmasını önerdiğimiz f_k terimi için, Π/K değişkeni ikame edilebilir.

Fakat daha önceki bazı çalışmalarımızda da belirttiğimiz üzere⁽⁵⁾, 1968'den sonra, ABD'de, gerek endüstri sektöründe gerekse

(5) Bkz.: Çakman, M.K., Marxistlerin Düşen Kâr Oranı Tezi Üzerine Neoklasik Bir Denklem Aracılığıyla Yorumlar ve 1950-1980 ABD Deneyimi", H.Ü. İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1-2, 1987.

Çakman, M.K., "X-Emekçiler, Y-Emekçiler, 'Wage Push' Enflasyon ve Bölüşüm: Çeyrek Yüzyıllık ABD Verileri ve Bunların İmleri Üzerine Bazı Yorumlar", Gazi Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt, Sayı 1-2, 1988.

ABD ekonomisi genelinde kâr oranlarında düşme eğilimi var olduğu derecede, "marjinal kâr oranı", "ortalama kâr oranı"nın **altında** kalmıştır. Fakat aynı sıralarda (ve özellikle 1971-1983 arasında) enflasyondaki artışlar parasal faiz oranlarındaki artışların bir hayli üstünde seyretmiş; ve de **reel** faiz oranları da (uzun vadede, diyelim ki 2-5 yıllık hareketli ortalamalar cinsinden) **önemli ölçüde düşmüştür**. Bu demektir ki, Reaganomics döneminin ilk yarısını da kapsayan bu 15 yıllık dönem zarfında da, marjinal kâr oranları ile reel faiz oranları arasındaki pozitif differansiyal, azalmak bir yana, büyük bir ihtimalle artmıştır.

ABD gibi süper-mature (veya dilerseviz post-endüstriyel) bir piyasa ekonomisinde söz konusu differansiyalin, daha da uzun bir vadede, sermayenin birikiminin devamı neticesinde yavaş yavaş kapanacağı ve de Marxistlerin bir yüzyıldır iddia etmek eğiliminde oldukları gibi, gerek reel faizlerin gerekse kâr oranlarının sıfır düzeyine doğru seyredeceği düşünülebilir. İstikbaldeki gelişim bu şekilde olduğu derecede, "kapitalist ekonomi"lerin sarsıntılar ve bunalımlar geçireceği düşünülebilir. Ne var ki, teknolojik gelişme ve patlamalar, düzenli ve lineer bir biçimde değilse bile, bir çok sektörde sürüp gitmektedir. Gerçi, URPE⁽⁶⁾ grubundan Sweezy, Magdoff ve Frank gibi yazarların işaret ettiği gibi son bir nesildir, 1945-65 döneminde gözlenmiş bulunan tüketim ve yatırım harcamalarının sürekli bir biçimde artmasını ve efektif talebin canlı kalmasını sağlayan türden "yayılmacı etkiler"e sahip teknolojik gelişmeler veya bunların pratik uygulamaları oluşmamıştır.⁽⁷⁾ Bu yazarlara göre, içten-patlamalı motorun özel otomobil olarak yaygınlaşması neticesinde petro-kimya sanayiinden otomobil yan sanayilerine, *suburbia* gelişiminin uyardığı inşaat sektöründe yatırım patlamasından *suburbia*'ları şehir merkezlerine bağlayan yolların yapımına ve bunların gerektirdiği su, elektrik vesaire gibi hizmetlere kadar uzanan yatırımlar zinciri, 1945-65 yıllarında efektif talebi canlı tutmak açısından önemli bir işleve sahip olmuşlardı: Bu dinamikler, Japonya ve Avrupa'nın yeniden inşa sürecinin yarattığı ek-talepler ile de birleşince Batı dünyasındaki piyasa ekonomilerini stagflasyon olgusunun "stagnasyon" boyutunu oluşturan etmenler ve

(6) URPE: Union of Radical Political Economists'in akronimi: Bu gruba dahil olanlar arasında Paul Sweezy, Harry Magdoff, Andre Gunder Frank'ın yanısıra, Herbert Gintis, Samuel Bowles, Thomas Weisskopf, Samir Amin gibi yazarlar vardır.

(7) Magdoff, H. ve Sweezy, p. "The Deepening Crisis of U.S. Capitalism," **Monthly Review**, Sept. 1981. Çevirisi: Sağlam D. ve Çakman, K. **Dünya Ekonomisinde Bunalım-Seçme Yazılar**. Ar A.Ş., İstanbul 1983, s. 82-86

dinamiklerden azâde kılınıştı⁽⁸⁾. Halbuki (gene bu yazarlara göre) 1965'lerden bu yana, tüketici kalıplarında benzeri genişlikte etkilere sahip ve geniş kitlelerin tüketim sepetlerine yaygın bir biçimde girecek yeni mallar üreten türden teknolojik gelişmeler olmamıştır. Kompütür, elektronik ve bilişim-iletişim alanlarında devrimsel teknolojik patlamalar olmuşsa da, adı geçen yazarlar bunların, "geniş kitlelerin tüketim sepetlerini yaygınca etkileyen ve değiştiren" sıfatına haiz gelişmeler olmadığını düşünmektedirler. Özetle sunduğumuz bu argümanlar, ABD'de 1984'den bu yana gözlenen seküler kâr oranı düşüşlerini kısmen de olsa açıklamaktadır, denilebilir.

Fakat hemen işaret etmek gerekir ki, realite'nin (yani gözlenmiş olan gerçeğin) bugüne kadar böyle olmuş olması demek, bugünden sonra da böyle devam edeceği demek değildir. Anlaşılan odur ki, gerek kâr oranlarındaki düşüşlerin gerek marjinal kâr oranı ortalamaları ile faiz oranı ortalamaları arasındaki differensiyalin yatırım güdülerini (ve dolayısıyla büyümeyi) kısırlaştıran ve zayıflatan bir biçimde gelişip gelişmeyeceği, gerekse batılı gelişmiş piyasa ekonomilerinin giderek derinleşen bunalımlara düşüp düşmeyeceği, önemli ölçüde teknolojik patlamaların hızına, yaygınlığına ve niteliğine bağlıdır. Gene anlaşılan odur ki, örneğin füzyon teknolojisi gibi ekonomik açıdan temiz, hammadde açısından (ilelebet olmasa bile görülebilen-her-türlü-uzun-vadede insanlığa yetecek derecede) bol ve ucuz (hatta bedava) ve de birim maliyet açısından bugünkü KW saat birim maliyetine kıyasla kat-be-kat düşük enerji üretimini sağlayacak bir teknolojinin görece kısa vadede (yani 30-40 yıl içinde) sadece mühendisi açıdan değil iktisadî açıdan da geleneksel enerji metodlarına yeğlenir bir duruma gelebilecek hızla geliştirilip geliştirilememesi, sadece "kapitalist" ekonomilerin değil çok temel bir boyuttan tüm insanlığın kaderini tayin açısından, merkezi bir öneme sahiptir.

Böyle bir teknoloji geliştiği takdirde, kuşkusuz, düşen birim maliyetlerle birlikte, bol, temiz ve ucuz enerji sayesinde insanlık daha evvel karşılaşmadığı boyutlarda tehlikeler yaratma gidişatında olan bazı ekolojik sorunlara daha etkin bir tarzda eğilme fırsatı bulacak; marjinal ve ortalama kâr oranları yükselecek; ekonomilerin büyüme hızı ve kişi başına düşen gelir artışları önemli ölçüde yükselebilecek; *pari pasu* bölüşüme ilişkin sosyal ve sınıfsal çekişmelerin şiddeti önemli ölçüde düşecek; çok bol, çok ucuz ve çok temiz enerjinin varlığı endüstrilerde zaten iki yüzyıldır gözlenen sermaye/emek oranında artış eğilimine yepyeni ve güçlü bir ivme katacak ve dolayısıyla "süper" enerji-ve-sermaye-yoğun-tekniklerin gelişmesine paralel olarak, emeğin veriminde ve reel ücretlerde ol-

(8) Sweezy, P., Crisis in the American Economy, *Monthly Review*, Aralık 1981. Çevirisi: Sağlam, D. ve Çakman, K. (ed) 1983. *Op.cit.*, s.6.

duğu kadar *leisure*'da da (yani çalışmadan arta kalan dinlenme zamanında da) hızlı artışlar yaşanacaktır - tabii ki füzyon gibi süper bir teknolojinin geliştirilmesine paralel olarak, şimdi hayal bile edemeyeceğimiz türden yeni süper silahların üretilmesine ve "dehşet dengesini" giderek daha çılgın ve "bilim kurgusal" düzeylerde yeniden gerçekleştirilmeye yönelik çılgınca bir silahsızlanma yarışına yönelinmez ise...

Bütün bu ekonomik etmenlerin etkileşim zincirlerini iç içe ve özetle sıraladığımız ve fazlasıyla uzun bu tek cümlelik paragrafın sonunda değinilen nokta, belki buraya değin yazdıklarımızla kıyaslanamayacak derecede hayati'dir. ("Hayati" kelimesini özellikle seçtim.) Son analizde anlaşılan odur ki, insanlığın ekonomik geleceği teknolojik gelişime, teknolojik gelişim ise, insanlığın bir "bilinçsel varlık bütün"ü olarak gelişimine bağlıdır: Başka bir deyimle, "tümcel" olgunlaşma sürecini⁽⁹⁾, ne denli hızla tamamlayabileceğine bağlıdır. Teşbihte hata olmaz ise bir analogi yapmak istiyorum: İnsanlık bir çocuk gibi ateşle oynamaya (biraz da Hitler gibi bir çılgının zorlaması ile) 1940'larda başladı. (Hıristiyanların kullandıkları bir mecaz'dan borç almama izin verilirse) eğer bir "baba" var ise -ateşle oynamak hadi neyse, her çocuk ateşle oynar- ama belirli bir olgunluk safhasına varmadan çocuğun "elektrik" ile oynamasına izin verir mi? Soru didaktik; teşbih metafiziksel boyutlara uzanıyor. Yanıt çok açık. Ve analogiye devam da edilebilir: Madem bilimin sınırlarını aşmış metafizik boyuta kadar haddimiz olmadan uzandık, öyleyse, "Neden müdahale edilmiyor?" veya "Müdahale edilemez mi?" diye sorulabilir. Sanmam. Çünkü, yaşamdaki psikolojik dinamiklerde olduğu gibi, gerçekten değerli ve meyve verebilecek her türlü gelişimin ön şartı özgürlüktür; özgürlük ise doğrudan müdahaleleri dışlar. "Ölümcül bir tehlike anında bile mi?"

Orasını bilemem.

(9) "Ruhî" demek istemiyorum, çünkü gericilerin, tarikatçıların ve gelişimleri yaklaşık ortaçağ ortalamasında takılıp kalmış zevatin anladığı anlamdaki kavram ile karışacaktır. Onun için "ruhî gelişme" yerine "bilinçsel varlık bütün"ü olarak tümcel olgunlaşma" gibi, aslında daha açıklayıcı özelliklere sahip bir tümce kullandım.

